

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ
ΕΡΕΥΝΗΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ
1950

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΟΔΟΣ ΤΣΩΡΤΣΙΛ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Η ΔΟΚΙΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

Δέν είναι βέβαια η πρώτη φορά στην ιστορία που ο άνθρωπος βλέπει να γκρεμίζονται γύρω του τὰ κοινωνικά, τὰ ήθικά, τὰ πνευματικά του ερείσματα, εκείνα που τον ώδηγοῦσαν στην πορεία του, ορίζοντας τὸν προσανατολισμό του, εκείνα που ἐξηγοῦσαν καὶ ἐδικαίωσαν γι' αὐτόν τὴν ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων, με μιὰ λέξη, εκείνα που ἔδιναν σταθερὴ μορφή στὸν ἐξωτερικὸ κοινωνικὸ καὶ στὸν ἐσωτερικὸ ψυχικὸ του κόσμο. Τῆς σημερινῆς ὁμως κρίσης τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ νομίζω ὅτι εἶναι δύο : ὁ ἔντονα πολιτικὸς χαρακτήρας τῆς τωρινῆς κρίσης καὶ ἡ ἀυξημένη συνειδητότητα τῶν ἀνθρώπων που τὴν δοκιμάζουν. Τοῦτο τὸ τελευταῖο συμβαίνει γιατί πρώτη φορά ὁ ἄνθρωπος ἔφθασε νὰ ἔχη μιὰ τόσο ὀλοκληρωμένη, ἱστορικὴ αὐτογνωσία, πρώτη φορά τοποθετεῖ τόσο συνειδητὰ τὸν ἑαυτὸ του καὶ τὴν ἐποχὴ του μέσα στὸ χρόνο καὶ, συσχετίζοντας καὶ συγκρίνοντας τὸ παρὸν με τὸ παρελθόν, πρώτη φορά με ἕνα γενικώτερο μέτρο μετρᾷ τὴν ἀξία μὰ καὶ τὴν σχετικότητα τοῦ παρόντος. Ἔτσι ἡ τωρινὴ κρίση, εἰσδύοντας βαθύτερα στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἀποχτᾷ καὶ μεγαλειότερο βᾶρος, μεγαλιότερη κρισιμότητα. Σὲ αὐτὸ ὀφείλεται καὶ ὅτι ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος ὄχι μόνον ἀγωνιᾷ, ἀλλὰ ἔχει καὶ συνείδηση τῆς ἀγωνίας του, τῆς μορφῆς καὶ τῆς αἰτίας τῆς.

* *

Ἡ καταπληκτικὴ πρόοδος τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν που ὡδήγησε τὸν ἄνθρωπο στὴ λατρεία τοῦ συγκεκριμένου, τοῦ ἐποπτειακὰ ἀπτοῦ καὶ παράλληλα ἡ κατάπτωση τοῦ μεγάλου φιλοσοφικοῦ ἔτασμοῦ, εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐπικράτηση ἑνὸς ἄκρατου σχετικισμοῦ, ἑνὸς ἔντονου σκεπτικισμοῦ, που διάβρωσε καὶ φιλοσοφικὲς ἀρχές καὶ ἠθικὰ αἰτήματα καὶ ἄφησε τὴ συνείδηση ἀδέσμευτη μὲν ἀλλὰ ἀνεργάτιστη καὶ ἀπροσανατόλιστη. Καὶ ἄλλοτε, ἐπειδὴ ξέρει ὅτι δέν ἔχει ἔρμα, γυρεύει νὰ βρῆ ἕνα ὀποιοδήποτε, ἔστω καὶ τεχνητὸ· ἄλλοτε πάλι πιστεύει πὼς δέν ὑπάρχει ἔρμα καὶ πὼς ἕνα ἀμείλικτο «ignotamus» εἶναι ἡ τελευταία κατάληξη τῆς γνώσης. Ἐπειδὴ βλέπει γύρω του βᾶθρα τεχνητὰ καταντάει νὰ νομίζῃ ὅτι κάθε βᾶθρο εἶναι δέσμευση τῆς ἐλευθερίας του καὶ δέν τολμᾷ νὰ ὀμολογήσῃ ὅτι ἡ ἄρνηση

κάθε βᾶθρου, κάθε πρώτης ἀρχῆς εἶναι καὶ αὐτὴ μιὰ δέσμευση, μιὰ ὑποταγὴ στὴν ἄρνηση, μιὰ ἐκμηδένιση τῆς ἴδιας τῆς ἐλευθερίας χάριν τῆς ὀποίας ἐπιμένει νὰ ἀρνήται.

Πρῶτος ὁ σκεπτικισμὸς ἔσπασε τὶς θεωρητικὲς, τὶς ἠθικὲς καὶ τὶς αἰσθητικὲς ἀκόμη μορφές, αὐτὲς που ἦταν σταθερὰ βᾶθρα, μέτρα κρίσεως, ἀφετηρίες καὶ μέθοδοι τῆς σκέψης, τῆς πράξης καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Οἱ μορφές αὐτὲς, που ἄλλοτε ἡ φιλοσοφία τὶς ὀνόμαζε ὄλες μαζὶ με μιὰ λέξη, — λόγος ἢ νοῦ ἢ πνεῦμα—αὐτὲς οἱ μορφές χάρις στὸ σχετικισμὸ καὶ τὸ σκεπτικισμὸ ἀντιδικοῦν με τὰ ἀντίθετά τους καὶ ἐκθρονίζονται ἀπὸ αὐτά. Ἐναντίον τοῦ λόγου, που εἶναι ἡ συνειδητὴ λειτουργία τῆς ψυχῆς ὑψώνεται τὸ ἄλογο, τὸ ὑποσυνειδητό, ἡ αἴσθησις, ἡ διαίσθησις, με κάποια ἐξωλογικὴ, ἐξωδιανοητικὴ λειτουργία. Αὐτὸ συμβαίνει στὴ φιλοσοφία. Ἄλλὰ προχωρεῖ ἡ ἴδια ροπὴ στὸν τομέα τῆς πράξης. Καὶ ἐκεῖ, μόλις γκρεμισθοῦν τὰ ἠθικὰ αἰτήματα, παίρνει τὴ θέση τους, ἡ μοῖρα, τὸ τυχαῖο, ἡ ἀκόμη εἰδικώτερα, μπαίνει ἡ πράξις, φεύγοντας ἀπὸ τὴ σφαῖρα τοῦ πνεύματος, στὴν τροχιά τοῦ αἰσθητοῦ καὶ ὑποτάσσεται στὸν νόμο τοῦ αἰσθητοῦ, στὴν αἰτιότητα καὶ κρίνεται καὶ μελετιέται πιά μόνον με βάση τοῦτο τὸ νόμο, που συσχετίζει αἰώνια τὴν κάθε ἐνέργεια με τὴν ἐπακόλουθη, χωρὶς νὰ ὑπάρχει τέρμα ἢ τελικὸς σκοπὸς. Προχωρεῖ ἀκόμα ἡ σκεπτικιστικὴ αὐτὴ ροπὴ καὶ στὴν τέχνη. Καὶ ἐκεῖ σπάζουν οἱ μορφές καὶ οἱ ἐσωτερικὲς καὶ οἱ ἐξωτερικὲς, ὀπως ὁ στίχος καὶ γενικώτερα τὰ εἶδη τοῦ ποιητικοῦ λόγου.

* *

Εἶναι φυσικὸ μὲρὸς σ' αὐτόν, τὸν κατακερματισμὸ τῶν μορφῶν καὶ τῶν ἀξιῶν ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος που ζητᾷ ἀπάντηση στὰ ἐρωτήματα : τί εἶναι ἀλήθεια, ποιά εἶναι ἡ σωστὴ μέθοδος τῆς γνώσης, τί εἶναι ἠθικὸ, πὼς πρέπει νὰ ρυθμίζει τὴν πράξις ὁ ἄνθρωπος, τί εἶναι αἰσθητικὸ, ποιά εἶναι τὰ ὄρια τοῦ αἰσθητικοῦ, — εἶναι φυσικὸ νὰ δοκιμάζεται σκληρὰ καὶ νὰ ἀγωνιᾷ, ἀναζητώντας, χωρὶς πιά καμμία σταθερὴν ἀφετηρία, τὶς ἀπαντήσεις καὶ τὶς λύσεις που θὰ πληρῶσουν καὶ θὰ ἀναπαύσουν τὸ

πνεῦμα του. Εἶναι φυσικό τὸ γένος τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων ποὺ σὲ ἄλλους καιροὺς καὶ παρ' ἄλλες τὶς διαφορὰς, διακρίνονταν ἀπὸ μιᾶ γενικώτερην ὁμοιογένεια, νὰ ἔχει γίνει σήμερα ἕνας λαὸς διασπορᾶς μὲ τίποτα τὸ κοινόν, ὄχι μόνο στὶς ἀπαντήσεις ἀλλὰ ἀκόμα καὶ στὰ ἐρωτήματα.

Ἔνας τέτοιος πνευματικός κόσμος σκόρπιος, διαποτισμένος ἀπὸ σκεπτικισμό καὶ διαβρωμένος ἀπὸ ἀμφιβολία εἶναι φυσικό νὰ μὴν μπορεῖ νὰ χαράξῃ κατευθύνσεις, νὰ δώσῃ λύσεις, νὰ κρίνῃ καὶ νὰ πάρῃ θέση μπροστὰ στὰ προβλήματα ποὺ θέτει ἡ ζωὴ Θεᾶται σχολιάζοντας τὰ συμβαίνοντα. Ἡ ἐλευθερία του εἶναι ἀρνητικὴ, ἐφεκτικὴ. Εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς ἀπιστίας καὶ τῆς ἀρνήσεως. Ἡ ζωὴ δὲν μπορεῖ νὰ περιμένῃ ἀπὸ μιᾶ τέτοια ἐλεύθερη θεωρία οὔτε ἐντολές, οὔτε λύσεις, οὔτε διδασχές. Ἡ φιλοσοφία τοῦ σκεπτικισμοῦ σταματᾷ στὸ ἐρώτημα καὶ δὲν μπορεῖ νὰ προχωρήσῃ στὴν ἀπάντησιν.

* *

Τὸν καιρὸ ποὺ τὸ πνεῦμα ἔπαιρνε ἕναν τέτοιο δρόμο, ἡ ἱστορικὴ ζωὴ πορεύονταν πρὸς ἄλλους σταθμούς, ἐπηρεασμένη καὶ ἀπὸ τοῦτο τὸ πνευματικὸ γεγονός ποὺ ἀνάφερα καὶ ἀπὸ ἄλλα ἐξωτερικὰ αἷτια.

Ὁ κατακερματισμὸς τῶν ἀξιών, τῶν μορφῶν, τῶν σκοπῶν ἔφερε καὶ τὴ διασπορὰ μέσα στὶς κοινωνίες. Ὅχι μόνο οἱ πνευματικοί, ἀλλὰ καὶ οἱ κοινοὶ ἄνθρωποι σκόρπισαν ἰδεολογικά καὶ ὁ ἕνας ἐλκυσθῆκε ἀπὸ ἕναν, ὁ ἄλλος ἀπὸ ἄλλο σκοπὸ. Ἀπὸ τοῦτη τὴ διασπορὰ χαλαρώθηκαν οἱ ποικίλοι δεσμοὶ ποὺ συγκρατοῦσαν τὶς ἀνθρώπινες ομάδες σὲ μιᾶ κοινὴ καὶ ὠργανωμένη ζωὴ. Καθὼς γκρεμίσθηκε ἡ ἰδέα τοῦ ἔθνους χαλαρώθηκαν καὶ οἱ δεσμοὶ τοῦ ἀτόμου μὲ τὸ ἔθνος του καὶ μὲ τὴν πολιτεία, ποὺ συνήθως ἀποτελεῖ τὴν ὀργανικώτερην ἔκφρασή του. Χαλαρώθηκαν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο καὶ οἱ οἰκογενειακοὶ καὶ οἱ κοινοτικοὶ δεσμοὶ καὶ ἀπόμειναν κάπως στερεώτεροι μόνο μερικοὶ δεσμοὶ ὑλικῶν συμφερόντων, ρευστοὶ καὶ αὐτοὶ ὅπως καὶ τὰ ὑλικά συμφέροντα.

* *

Ἡ χαλάρωσις αὐτὴ τῶν κοινωνικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν δεσμῶν ἐπροκάλεσε τὴν μοιραίαν ἀντίδραση. Ἡ κοινωνία ἡ ἴδια καὶ ἡ ἴδια ἡ πολιτεία ἐπιδιώξαν νὰ ξαναστερεώσουνε τοὺς χαλαρωμένους δεσμούς. Σ' αὐτὴ τὴ στάσιν συνέβαλε καὶ ἕνα ἄλλο γεγονός, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς οἰκονομίας. Καὶ ἐκεῖ βέβαια ἀπὸ τὴ γαλλικὴ ἐπανάστασις καὶ πέρα κατακερματίσθηκαν ὅλες οἱ ἐπαγγελματικὲς ὀργανώσεις καὶ παραδόθηκαν ὅλα στὸ νόμο τῆς ἀτομικῆς πρωτο-

βουλίας. Κάθε ἀτομο εἶχε τοὺς σκοποὺς του ἀσχετους μὲ τὸ σύνολο. Ἀλλὰ δὲν ἐφτανε αὐτό. Ὅχι μόνο χαλαρώθηκαν οἱ παλιοὶ δεσμοὶ ποὺ ὑπῆρχανε μέσα στὸ πλαίσιο κάθε πολιτικῆς κοινωνίας, ἀλλὰ δημιουργήθηκαν καὶ ἄλλοι καινούργιοι πανόχυροι καὶ ἀντίθετοι πρὸς τὴν πολιτικὴν κοινωνία, ποὺ σπάζαν τὰ σύνορα τῆς καὶ ἀντιμάχονταν μὲ τοὺς σκοποὺς τῆς. Δημιουργήθηκε ἡ διεθνὴς ἀλληλεγγύη τοῦ κεφαλαίου καὶ ἡ διεθνὴς ἀλληλεγγύη τῆς ἐργατικῆς. Καὶ τῶν δύο τούτων νέων δεσμῶν ἡ βάση εἶναι οἰκονομικὴ. Καὶ ἔτσι ἀπὸ τὴ μιᾶ μεριά διατηροῦνταν ἡ πολιτικὴ κοινωνία σὰν ἕνας βασικός δεσμὸς τῶν ἀνθρώπων, σὰν τὸ χωρὸς ποὺ ἐβλάσταναν ὅλοι οἱ πνευματικοὶ δεσμοί, οἱ κοινὲς πνευματικὲς παραδόσεις καὶ ἐπιδιώξεις, ἡ ὁμοιοτυπία τῶν ἐθίμων, τῶν νόμων, τοῦ ρυθμοῦ τῆς ζωῆς, καὶ ἀκόμη καὶ τῆς κοινωνικῆς ψυχολογίας καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά δημιουργοῦνταν ἄλλοι ἐχθρικοὶ πρὸς τὴν πολιτικὴν κοινωνία δεσμοί, κεφαλαιοκρατικοὶ ἢ ἐργατικοί, ποὺ μοιραία ἐπιδιώκανε τὸ σπάσιμο τῆς πολιτικῆς κοινωνίας καὶ ὅλων τῶν δεσμῶν ποὺ αὐτὴ περικλείνει. Καὶ ξέρομε πὼς καὶ αὐτοὶ οἱ δεσμοί, οἱ πνευματικοί, ἔτσανε, ἀπὸ ἄλλες αἰτίες κίβλας χαλαρωμένοι ἢ σπασμένοι.

Βρέθηκαν τότε ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, συνειδητὰ καὶ ἀσυνειδητὰ, μπροστὰ στὸ δίλημμα, νὰ ἀφήσουν τὴ χαλάρωσις νὰ προχωρήσῃ καὶ νὰ διαλύσῃ τοὺς παλιούς κοινωνικοὺς δεσμούς, αὐτοὺς ποὺ ἄλλοτε διαμορφώνανε τὶς ἐθνικὲς πολιτείες καὶ νὰ προχωρήσουν πρὸς καινούργιους δεσμούς, πρὸς μιᾶν νέαν ὀργάνωσις τοῦ κόσμου ἢ νὰ ἐμμένουν στὴν ἐθνικὴ μορφή τῆς κοινωνίας; Καὶ ἄραγε θὰ στηρίζονταν ἡ νέα ὀργάνωσις σὲ οἰκονομικοὺς ταξικοὺς δεσμούς ἢ σὲ πνευματικούς κατὰ πρῶτον λόγον; Καὶ ἂν τὸ δεύτερον εἶναι σωστό, ποῦ θὰ βρεθοῦν οἱ πνευματικοὶ δεσμοὶ ποὺ ξεπεροῦν τὰ σύνορα τῶν πολιτειῶν καὶ τῶν ἐθνῶν;

Τὴν ἀπάντησιν στὰ κρίσιμα τούτα ἐρωτήματα τὴν ἔδινε μέσα στὶς πολιτικὲς κοινωνίες ἄλλοῦ ἢ πλειοψηφία, ἄλλοῦ ὅμως καὶ μιᾶ ὑλικῆς δυνατῆς μειοψηφίας. Ἀλλὰ καὶ μέσα στὸ διεθνὴ στίβο κάποτε τὴ λύσιν τὴν ἐπέβαλε ἡ δυνατώτερη πολιτεία στὴν ἀσθενέστερη. Ἔτσι ἡ ἀρχαία Βία, τοῦ Προμηθέα ὁ τιμωρός, ξαναμπήκε θριαμβευτικὴ στὸ στίβον τῆς ἱστορίας γιὰ νὰ ρυθμίσῃ τὴν φορὸν τῶν στοιχείων σὲ μιᾶν ὥρα καθολικῆς ἀποσυνθέσεως.

* *

Ἀλλὰ ἀκριβῶς τοῦτο εἶναι τὸ ἀμάρτημα τῆς ἐποχῆς μας, γιὰτὶ ἡ Βία μόνη τῆς δὲν μπορεῖ τίποτα νὰ ρυθμίσῃ, χωρὶς νὰ ὑποβιβάζῃ αὐτὸ ποὺ ρυθμίζει. Μόνον ὅπου ἡ βία εἶναι ἐκτελεστῆς ἐνδὸς πνευματικῆς, ἐνδὸς ἐλεύθερα διαπλασμένου κανόνα, μόνον τότε γίνεται θεμιτὸ καὶ ἀναπότρεπτο ὄργανον τῆς

ιστορικῆς-ζωῆς. Ἀλλά καὶ στὴν τελευταία αὐτὴ περίπτωση ἡ ζημιὰ εἶναι λιγώτερη, ὅταν ἡ βία περιορίζεται στὸ ἐλάχιστο ἀπαραίτητο μέτρο. Καὶ μιὰ ἄλλη διάκριση ἀκόμα.

Στὸν πολιτικὸ τομέα ἡ βία μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπλῶς ἡ ἀναγκαία πολιτειακὴ βία ποὺ ρυθμίζει θέματα τῆς ὕλικῆς ζωῆς. Κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἀρνηθῆ ἐκεῖ, ὅταν τηρεῖ τὸ σωστὸ μέτρο. Ὄταν ὅμως ρυθμίζει θέματα τῆς πνευματικῆς ζωῆς, μόνο παιδαγωγικά μέσα, μὲ τὴν ἐπιβολὴ ποὺ κάποτε συνεπάγονται, εἶναι παραδεκτά. Ἀλλοιῶς ἡ βία στὸν πνευματικὸ τομέα συντρίβει καὶ καταστρέφει. Θέλω μὲ αὐτὲς τὶς διακρίσεις νὰ ξεκαθαρίσω πῶς ἡ βία, κατ' ἀρχὴν κακὸ μέγα, εἶναι συνυφασμένη μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἱστορίας καὶ τῆς πολιτείας, πῶς, σὰν κακὸ πρέπει νὰ εἶναι παντοῦ τὸ ἔσχατο μέσο, πῶς, ὡς ἔσχατο μέσο, σὲ ὀρισμένους τομεῖς εἶναι παραδεκτὴ, σὲ ἄλλους, —στὸν πνευματικὸ εἰδικώτερα— ὄχι καὶ ἀκόμη πῶς ὑπάρχει ἡ ὠμὴ βία καὶ ἡ παιδαγωγικὴ βία καὶ πῶς ἡ τελευταία αὐτὴ μπορεῖ νὰ ὑπάρχει καὶ στὸν πνευματικὸ τομέα. Μὲ αὐτὲς τὶς ἀναγκαῖες διακρίσεις πρέπει νὰ ἀντικρύσωμε τὴν ὑπερτροφία τῆς βίας στὴν ἐποχὴ μας.

Ἐχομε τὴν καθολικὴ βία τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου, ὅπου καταλύεται τὸ ἄτομο ὀλότελα καὶ ζῆ μονάχα ὁ ἄνθρωπος σὰ μόριο τοῦ κρατικοῦ ὀργανισμοῦ. Οὔτε ὕλικὴ οὔτε πνευματικὴ ζωὴ δὲν ἔχει ἐκεῖ αὐτενέργεια, παρὰ μέσα σὲ πολὺ στενὰ καὶ πολὺ συγκεκριμένα πλαίσια, ποὺ τὰ προσδιορίζουν ὄχι ἰδέες ἀφηρημένες καὶ ἀπόλυτες, ἀλλὰ ἐπίκαιρες κάθε φορὰ οἰκονομικὲς ἢ πολιτικὲς σκοπιμότητες. Τὴν ἴδια ποιότητα εἶχε καὶ ἡ βία τοῦ φασισμοῦ καὶ τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ.

Ἐχομε ὕστερα τὴ βία τῆς διευθυνομένης οἰκονομίας. Ἐδῶ ἡ βία εἶναι κατὰ πολὺ μιὰ ἐπίφαση. Εἶναι ἀμφίβολο ἂν ἡ βία ὑπάρχει ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς πολιτείας ποὺ ἐπιτάσσει τὴ δικαιοτέρα ὀργάνωση τῆς ὕλικῆς ζωῆς ἢ ἀπὸ τὴν πλευρὰ ἐκείνων ποὺ προσπαθοῦν νὰ ἐκμεταλλεθοῦν τὴ σοβοῦσα βία ποὺ βρίσκεται συχνὰ ἐναποθηκευμένη σὲ ἀδικούς πολιτικούς θεσμούς. Πάντως ἡ βία, ὅταν δὲν εἶναι ὄργανο ἰδιοτέλειας, ἀλλὰ ὄργανο δικαιοσύνης, ἀναγνωρίζεται, ἂν καὶ πάντα ὡς ἔσχατο μέσο, σὰ μιὰ θεμιτὴ ἀνάγκη τῆς πολιτικῆς ζωῆς.

Ἐχομε ὕστερα τὴ βία τῆς πλειοψηφίας ἀπάνω στὴ μειοψηφία. Καὶ αὐτὴ ἡ βία εἶναι ἓνα ἀναγκαῖο μέσο στὴ δημοκρατικὴ διακυβέρνηση τῶν λαῶν. Ὄπου εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχη ὀλότητα, ἢ ὀλότητα αὐτὴ διευθύνεται ἀπὸ τὸ νόμο τῆς πλειοψηφίας. Ἄντὶ τῆς ποιότητος διευθύνει ἢ ποσότητ' αὐτὸ εἶναι βία, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ σημαίνει δημο-

κρατία. Ἀλλὰ βέβαια, ἐπειδὴ κάθε βία εἶναι αὐτὴ κατ' αὐτὴν κακὴ, γι' αὐτὸ καὶ γιὰ τὴν ἀπόλυτὴ ἐπιβολὴ τοῦ νόμου τῆς πλειοψηφίας, κάθε μορφή δημοκρατίας καθορίζει μιὰ διαδικασία, διάφορα εἶδη ἀνασταλτικῶν φραγμῶν, ὥστε καὶ ἡ μειοψηφία τουλάχιστον νὰ ἀποφαίνεται ἐν ἰσοτιμίᾳ, ἀφοῦ δὲν μπορεῖ καὶ νὰ ἀποφασίζη.

Τέλος πρέπει νὰ σημειώσω τὴ μορφή βίας ποὺ ὑπάρχει σὲ κάθε παιδαγωγικὸ ἔργο, σὲ κάθε διδασχὴ, ποὺ μοιραῖα τείνει νὰ ἐπιβάλλῃ γνώσεις, γνώμες, πεποιθήσεις. Εἶναι καὶ αὐτὴ ἡ βία, ὡς ἓνα σημεῖο, ἀχώριστὴ ἀπὸ τὸ σχολεῖο, ἀπὸ τὸ δάσκαλο, ἀπὸ τὸν ὀδηγὸ τῶν ἀμορφῶν ἀκόμα συνειδητήσεων. Θὰ ἦταν δύσκολο νὰ πῆ κανεὶς ἐδῶ, κατὰ ποιὸν τροπο πρέπει νὰ μεθοδεύεται ἡ παιδεία γιὰ νὰ μὴν διολισθαίνει πρὸς τὴν ὑπέμετρη ἐπιβολή.

Στὸ Δυτικὸ κόσμo, τὸ σημερινό, καὶ οἱ τρεῖς τοῦτες μορφές βίας ὑπάρχουν, καὶ εἶναι φυσικὸ καὶ θεμιτὸ νὰ ὑπάρχουν. Συμβαίνει ὅμως νὰ ξεπερνοῦν τὰ σωστά ὄρια καὶ τότε τὸ ἄτομο καὶ ὡς ἠθικός ἄνθρωπος καὶ ὡς πολίτης καὶ ὡς δημιουργὸς ὕλικῶν ἀγαθῶν καὶ πρὸ παντός ὡς πνευματικὴ ὄντοτητα πιέζεται καὶ συντρίβεται καὶ κινδυνεύει νὰ χάσῃ τὴ δημιουργικότητα, τὴν ποιότητα καὶ τὴν ἀξία του. Ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ κινδύνου ἐπαναστατοῦν οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι τοῦ δυτικοῦ κόσμου καὶ ἀξιώνουν νὰ περιορισθῆ ἡ βία καὶ νὰ πλατύνῃ ἢ ἐλευθερία στὸν ἓνα ἢ στὸν ἄλλο τομέα. Πρὸ παντός ἀγωνιοῦν γιὰ τὴ διεξόδωση τῆς βίας στὴν πνευματικὴ ζωὴ, γιὰ τὴν ἀπαγόρευση τῆς ἐλεύθερης ἔκφρασης, τῆς ἐλεύθερης συζήτησης, καὶ τῆς ἐλεύθερης διδασχῆς. Καὶ φυσικὰ ἀγωνιοῦν ὄχι μόνο γιὰ τὴ βία ποὺ ἡ ἴδια ἡ πολιτεία ἀσκεῖ ἀπάνω στοὺς δικούς της πολίτες ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ βία ποὺ ξένες πολιτείες ἀσκοῦν ἀπάνω τους.

Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ὁ κατακερματισμὸς τῶν σκοπῶν, ἢ κατάλυση τῶν κοινὰ παραδεγμένων ἀξιών, ἢ διασπορὰ τοῦ πνεύματος καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ βία ποὺ προβάλλει σύγχρονα σὰν ἀντίρροπο κακὸ γιὰ νὰ πειθαρχήσῃ τούτῃ τὴ διασπορὰ, ἀποτελοῦν δυὸ βασικὰ δεδομένα γιὰ τὴ συνείδηση τοῦ σημερινοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου. Ἀνάμεσα σὲ αὐτὰ τὰ δύο συνθλίβεται καὶ δοκιμάζεται καί, μὲ ἀγωνία γυρεύει μιὰ διέξοδο, μιὰ κάθαρση, μιὰ διαφυγὴ μέσα ἀπ' αὐτὲς τὶς δυὸ καταστρεπτικὲς συμπληγάδες, τὴν αὐτόματὴ διάλυση μὲ τὴ διασπορὰ τὴν κατάλυση ἀπὸ τὴ βία.

Μὲ αὐτὸ τὸ πρόβλημα καλεῖται ὁ Αἴμ. Χουρμούζιος στὸ δοκίμιό του «Ἡ δοκιμασία τοῦ πνεύματος» καὶ ἀπὸ αὐτὸ μοῦ δίνεται κ' ἐμένα σήμερα ἡ ἀφορμὴ νὰ διατυπώσω λίγες σκέψεις γύρω ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἴδιο θέμα. Ἐπειδὴ μὲ τὴ «Δο-

κιμασία τοῦ πνεύματος» πρώτη φορά στὴν Ἑλλάδα παρουσιάζεται στὴν ὁλότητά του τὸ πρόβλημα αὐτό, πρώτη φορά ἀκούγεται μιὰ ἐλληνική φωνή νὰ συμμερίζεται τούτη τὴν παγκόσμιαν ἀγωνία, ἀξίζει τὸν κόπο νὰ μὴ οβύση αὐτὴ ἢ φωνὴ χωρὶς καμμιάν ἀνταπόκριση. Πρέπει κάποια συνέχεια νὰ τῆς δοθῆ, ν' ἀνοίξη μιὰ συζήτηση, ἔξ ἀφορμῆς τῆς· γιατί δὲν εἶναι σωστό ἀπὸ ἕνα τέτοιο πνευματικὸ θέμα, κοινὸ σὲ ὄλους τοὺς δημοκρατικούς λαοὺς, νὰ ἀπουσιάζη ἡ Ἑλλάδα.

Στὸν πολιτικὸ τομέα ἡ Δύση χρησιμοποίησε τὴ βία, ὄχι γιατί τὴν ἤθελε, ἀλλὰ γιατί τὴν νόμισε κάποτε ὡς τὴ μόνη ἀμυνα κατὰ τῆς βίας τῆς Ἀνατολῆς. Στὸ φασισμό καὶ τὸν ἔθνικοσοσιαλισμὸ ἡ βία αὐτὴ ἐφθασε στὸ μέτρο τῆς ὀλοκληρωτικῆς βίας τῆς ἀνατολῆς. Στοὺς δημοκρατικούς λαοὺς οἱ πολιτεῖες προχώρησαν δειλὰ σὲ μιὰ κάποια μεγαλειότερη συγκέντρωση ἐξουσίας, ἐπιβάλανε στὶς πολεμικὲς περιόδους μιὰ μεγαλειότερη κοινωνικὴ πειθαρχία, ἀλλὰ δὲν ξεπεράσανε τὸ μέτρο τῆς βίας ποὺ ἐνυπάρχει στὴν ἔννοια τοῦ κράτους. Ἡ βία ἔμεινε πάντα, ὡς ἕνα ἔσχατο μέσο ἀμύνης κατὰ τῆς βίας καὶ δὲν ξεπέρασε τὸ μέτρο αὐτό. Ἀπεναντίας, σὰ δόγμα ὑποστηρίχθηκε ὅτι οἱ ἐλεύθεροι δημοκρατικοὶ θεσμοὶ εἶναι τὸ καλλίτερο ὄπλο κατὰ τῆς βίας ποὺ ἐνσαρκώνει ὁ ἀνατολικὸς κόσμος.

Τὸ θέμα περιπλέκεται στὸν οικονομικὸ τομέα. Ἐκεῖ ἡ ἐπιβολὴ τῆς πολιτείας σὲ ἄλλους φαίνεται βία ποὺ τραυματίζει τὸ ἄτομο, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν πρωτοβουλία του, σὲ ἄλλους φαίνεται φυσικὴ ἀμυνα ποὺ παραμερίζει τὴν σοβοῦσα σὲ ὀρισμένους κοινωνικούς θεσμοὺς βία. Αὐτῆς τῆς βίας ὁ βίαιος παραμερισμὸς, μὲ περιορισμὸ τῶν ἀτόμων ποὺ ἀδικοῦσαν, δὲν εἶναι βία, ἀλλὰ ἐλευθέρωση ἀπὸ τὴν ἀδικη δύναμη ὀρισμένων ἀτόμων.

Οἱ σημερινὲς δημοκρατίες τῆς Εὐρώπης παραδέχονται τὴν τελευταίαν τούτην ἀποψη ὡς κατ' ἀρχὴν ὀρθή. Ἀναγνωρίζουν ὅτι ὅπου ἐπιβάλλεται δικαιοσύνη, δὲν εἶναι ἀδικη ἢ βία ἢ ἐπιβολὴ τῆς καὶ προχωροῦν ἄλλες γοργώτερα, ἄλλες σιγώτερα πρὸς τὴν ἄρση τῶν ἀδικιών. Τούτη ἡ ἄρση τῶν ἀδικιών, τῆς παλιωμένης ἀπὸ τοὺς νομικοὺς θεσμοὺς βίας, ὀλοκληρώνει τὴν πολιτικὴ ἐλευθερία τῶν δημοκρατικῶν λαῶν καὶ ἀποτελεῖ τὴ συντριπτικώτερη ἀπάντηση στὴ βία τῆς Ἀνατολῆς. Ἀποδείχνει ὅτι δὲ χρειάζεται ἡ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου γιὰ τὴν κατάλυση τῆς ἀδικίας, ἀλλὰ ἀρκεῖ ἡ ὀμαλὴ λειτουργία τῶν ἐλευθέρων θεσμῶν, χωρὶς τὴ συντριβὴ τῆς ἀτομικότητας. Οὔτε λοιπὸν στὸν οικονομικὸ τομέα ἐνοχλεῖ ἡ βία τῆς διευθυνομένης οικονομίας, ὅταν ἀσκεῖται χάριν τῆς δικαιοσύνης καὶ μὲ τὸ

ρυθμὸ ποὺ προσδιορίζουν κάθε φορά οἱ συγκεκριμένες περιστάσεις.

Ἐκεῖ ὅμως ὅπου στὸν πολιτικὸ καὶ τὸν οικονομικὸ τὸ μέγα εἰς ἀνησυχίες εἶναι δικαιολογημένες καὶ μεγάλες εἶναι στο διεθνὲς πεδίο, ὅταν βλέπουμε ἕνα λαὸ ποὺ θέλει πολιτικά καὶ οικονομικά νὰ κυριαρχῆ στὸν κόσμον, μὲ μοναδικὸ μέσο τὴ βία ἢ καὶ τὴν συνεχῆ ἀπειλὴ τῆς βίας. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀπειλὴ βιάζονται οἱ ἐλεύθεροι λαοὶ στοὺς πολιτικούς των θεσμοὺς νὰ εἶναι λιγώτερο ἀνεκτικοὶ ἀπὸ ὅ,τι ἄλλοιῶς θὰ ἦσαν καὶ στὶς οικονομικὲς των ἀκόμη μεταρρυθμίσεις πρὸς προσηκτικούς. Κάτω ἀπὸ τὴν ἀπειλὴν αὐτὴ διαμορφώνεται τὸ πολιτικὸ σχῆμα τοῦ κόσμου, ἀναχαιτίζεται ἡ ἀδέλφωση τῶν λαῶν, ἡ διεθνὴς ἀλληλεξάρτηση, κάθε ἀγαθὸ ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν προοπτικὴ τῆς εἰρήνης. Εἶναι λοιπὸν φυσικὸ τούτη ἡ ἀπειλὴ νὰ προκαλεῖ τὴν ἀνίδραση τῶν ἀνθρώπων τοῦ πνεύματος, ποὺ βλέπουν πόσο πιὸ ἡπιος θὰ ἦταν στὴ διεθνή κοινωνία ὁ νόμος τοῦ ἰσχυρώτερου, πόσο πιὸ ἀκίνδυνος γιὰ τὴν πνευματικὴ ζωὴ, ἂν οἱ ὀλικὲς πολιτικὲς δυνάμεις ἦταν μοιρασμένες σὲ πολλοὺς καὶ δὲν διαπνέονταν ἀπὸ ἕναν κυνισμό καὶ πρωτογονισμό, ποὺ παρόμοιον ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς μεταναστεύσεως τῶν λαῶν, δὲν εἶχε ξαναδῆ ἢ Εὐρώπη.

* *

Μέσα σὲ ἕνα τέτοιο κοινωνικὸ καὶ πολιτικὸ κλίμα ζῆ ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος. Θὰ τὸν θέλαμε, αὐτὸν τουλάχιστον, μέσα σὲ ὄλες αὐτὲς τὶς ἐξαρτήσεις καὶ τὶς δεσμεύσεις, ἀνεπηρέαστο καὶ ἐλεύθερο. Θὰ τὸν θέλαμε ἀνεπηρέαστο ἀπὸ τὰ καιρικά, πιστὸ στὶς αἰώνιες ἰδέες, νὰ ὀδηγῆ τοὺς συνανθρώπους του πρὸς τοὺς σκοποὺς ποὺ οἱ ἰδέες αὐτὲς χαράζουν. Ἀδιάφορο ἂν στὸν ἀγῶνα αὐτὸν θὰ ἔπεφτε νικημένος. Θὰ τὸν θέλαμε ἐσωτερικὰ νικητὴ, ἄτρομο καὶ ἀμείλιχτο στὴν ἐκφραση τῶν στοχασμῶν του. Ἀλάθητο δὲν τὸν θέλαμε, ἀλλὰ ὑπεύθυνο καὶ πάντα ἀδούλωτο.

Καὶ ἀντὶς αὐτό, τί βλέπομε; Στὸν ἀνατολικὸν κόσμον τὴν τέλειαν ἐξουθένωση τοῦ ἐλεύθερου πνεύματος. Μόνον τὸ κέλυφος τῆς οὐσίας ποὺ λέγεται πνεῦμα ἀπομένει ἐκεῖ. Οἱ τρόποι, οἱ τεχνολογίες, οἱ κενοὶ ἤχοι ἢ τὰ κενὰ σχήματα. Μιὰ γενικὴ στειρότητα, ποὺ μάταια ἀναζητᾷ τὸ ἀνάλογόν της στὴν ἱστορία βασιλεύει. Ἐκεῖ ἢ πέθαναν οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι ἢ παραιτήθηκαν ἀπὸ τὴν πνευματικὴ ζωὴ καὶ ἀφομοιώθηκαν μὲ τὴν ἀγέλη.

Ἀλλὰ καὶ ὁ δυτικὸς κόσμος δὲν ἔμεινε ἀνεπηρέαστος ἀπὸ αὐτὴ τὴν πνευματικὴ κατάρρευση τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ ἐκεῖ πολλοὶ πνευματικοὶ ἄνθρωποι στρατεύθηκαν, ὄχι γιὰ νὰ ὀπηρετήσουν ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ πνεύματος τοὺς αἰώνιους σκοποὺς του, ἀλλὰ γιὰ νὰ ὀπηρετήσουν προσωρινὲς πα-

λιτικές σκοπιμότητες με προσωρινά μέσα. Ἀπό αὐτοὺς μερικοὶ δὲν ἄντεχαν νὰ σταθεῖν μόνοι τους στὸ ἀληθινὰ πνευματικὸ ἐπίπεδο· ἄλλοι παρασύρθηκαν ἀπὸ τὸ πάθος τῆς ἀντίδρασης ἐναντίον τῆς ἀνατολικῆς βαρβαρότητας· ἄλλοι πάλι νόμισαν, σταθμίζοντας ψυχραῖμα τὸν κόσμον γύρω τους, πὼς εἶναι χρέος τους νὰ ὑποδυθοῦν τὸν στρατιώτη καὶ νὰ ὑπηρετήσουν τὰ καιρικά, γιατί αὐτὸς εἶναι στὸς σημερινούς πολεμικοὺς καιροὺς, ὁ καλλίτερος τρόπος νὰ ὑπηρετήσουν καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἴδιο. Τὸ πρῶτο καὶ τὸ δεύτερο εἶδος παρουσιάζουν μικρὸ ἐνδιαφέρον. Στὸ τρίτο εἶδος πρέπει νὰ στρέψωμε τὴν προσοχή μας. Σὲ αὐτὸ ἀνήκουν οἱ ἄνθρωποι ποὺ δὲν ἐκτιμοῦν τὸν ἄνθρωπον. Δὲν τὸ λέγω αὐτὸ σὰ μίαν ἐπίκριση, ἀλλὰ σὰ μίαν διαπίστωση. Ὑπάρχουν ἐκεῖνοι ποὺ πιστεύουν πὼς ὁ ἄνθρωπος κερδίζεται μετὰ τὴν ἀλήθεια, ἄλλοι πάλι ποὺ πιστεύουν πὼς ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἱκανὸς νὰ τὴν σηκώσῃ καὶ πὼς χρειάζεται κάποια φενάκη ποὺ κολλακεῖ τὰ πάθη του γιὰ νὰ βαδίσῃ τὸν ἴσιον δρόμον. Ἡ διαφωνία βρίσκεται στὴν ἐκτίμηση τῆς ποιότητος τῶν ἀνθρώπινων μαζῶν. Ἡ ἱστορία ἐδικαίωσε καὶ τὴ μίαν καὶ τὴν ἄλλη γνώμη. Ἡ λύση ἐπομένως δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι γενικὴ, ἀλλὰ εἰδικὴ καὶ συγκεκριμένη. Ὑπάρχουν ἀκόμη ἐκεῖνοι ποὺ δὲν πιστεύουν πὼς μετὰ τὴν ἐλευθερίαν πολεμίσματα ἢ ἀελευθερία καὶ ποὺ νομίζουν πὼς ἡ ὁρθὰ διευθυνόμενη νικάει τὴν λαθασμένη διευθυνόμενη σκέψη. Ὡς ἕνα ὀρισμένο σημεῖον εἶται παιδαγωγοῦνται τὰ παιδιά, καὶ μένει νὰ ἐξετάσῃ κανεὶς ὡς ποῖο μέτρο εἶναι παιδιά καὶ οἱ ἀνθρώπινες μάζες. Οὔτε νὰ δεχθῆ οὔτε νὰ ἀποκρούσῃ κανεὶς μπορεῖ τίς δύο τοῦτες γνώμες. Κάθε φορά στὴν ἱστορία ἄλλοῦ βρίσκεται τὸ μέτρο ποὺ χωρίζει τὸν ἄνθρωπον ποὺ εἶναι ἀνάγκη νὰ παιδαγωγῆται καὶ ἐκεῖνον ποὺ πρέπει νὰ ἀφήνεται ἐλεύθερος νὰ κρίνῃ καὶ νὰ ἀποφασίσῃ. Γεγονὸς εἶναι ὅτι ὁ ἀνατολικὸς κόσμος δὲ γνωρίζει ἄνθρωπον ἐλεύθερον. Αὐτὸ εἶναι εὐνόητον, ἀφοῦ ἡ φιλοσοφία του ἀρνεῖται τὴν ἐλευθερίαν. Ὁ δυτικὸς πάλι κόσμος πιστεύει στὴν ὑπαρξὴ πνευματικῶν αὐτοδύναμων ἀνθρώπων καὶ ἀναζητεῖ ἕνα μέτρο ἀνάμεσα σὲ καθοδήγηση καὶ ἐλευθερίαν. Ὑπάρχουν μάλιστα καὶ οἱ εὐαίσθητοι καὶ οἱ φανατικοὶ—ἀπὸ φυσικὴ ἀντίδραση πρὸς τὴν Ἀνατολήν—ποὺ δὲν ἀναγνωρίζουν καθόλου τὴν ἀνάγκη τῆς καθοδήγησης.

.

Ὅλες τοῦτες οἱ διακρίσεις ὁμοίως, ποὺ εἶναι ἀπαραίτητες γιὰ νὰ καταλάβωμε τὸ πρόβλημα, δὲν καταλύουν ἕνα βασικὸ γεγονός: ὅτι στὴν ἐποχὴ μας βρίσκεται σὲ ὕψωση ἡ ροπή πρὸς τὴν ἐλευθερίαν σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος. Πολιτικά, οἰκονομικά, πνευματικά, ποικίλα αἷτια ὁδηγοῦν σὲ αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα. Εἶναι

φυσικὸ λοιπὸν οἱ φορεῖς τῆς πνευματικῆς ζωῆς νὰ δοκιμάζονται, ἀφοῦ ἡ ὑπαρξὴ τους καὶ τὸ ἔργον τους εἶναι ἀχώριστα ἀπὸ τὸ νόημα τῆς ἐλευθερίας. Χάθηκε ἡ περιορίστηκε ἡ ἐλευθερία τῆς ἔκφρασης καὶ τῆς ἐπικοινωνίας τῆς πνευματικῆς—αὐτὸ εἶναι ἕνα πολιτικὸν, ἕνα ἐξωτερικὸν γεγονός. Περιορίστηκε ὁμοίως καὶ ἡ δύναμη τῆς ἐλευθερῆς σκέψης. Δὲν ἔχει πιά ἐρείσματα ἐλευθερίας ὁ ἄνθρωπος—καὶ αὐτὸ εἶναι ἕνα πνευματικὸν, ἕνα ἐσωτερικὸν γεγονός. Αὐτὸ βέβαιον εἶναι καὶ τὸ κρισιμώτερον καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ἡ αἰτία τοῦ ἄλλου. Τὰ γεγονότα αὐτά, καθὼς ὑπάρχομε σὲ μίαν ἐποχὴ ἔντονα συνειδητῆ, τὰ ζοῦν σ' ὄλον τὸν δυτικὸν κόσμον οἱ ἀριστεῖς τῆς διανόησης καὶ ὁ καθένας γυρεύει μίαν λύσιν, μίαν διέξοδον.

.

Ἄς ἀναφέρωμε πρῶτα μίαν ἀρνητικὴν στάσιν: τὴν φυγὴν. Φυγὴ ἀπὸ τὸν κοινωνικὸν ἀγῶνα—ἀπὸ τὴν πράξιν. Φυγὴ ἀπὸ τὰ κοινωνικά προβλήματα, ἀδιαφορία γι' αὐτά καὶ ἀξιολογικὴ ὑποτίμησίν των, εἶται ποὺ νὰ προκύπτει μίαν ἐξωϊστορικὴν, μίαν ἀπάνθρωπην σκέψιν καὶ τέχνην. Αὐτὸ σημαίνει ἀρνησὴ τοῦ ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀνακατάκτησιν τῆς ἐξωτερικῆς ἐλευθερίας. Ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ μίαν σημαντικώτερη φυγὴ: ἡ ἐγκατάλειψιν τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας. Αὐτὴ στηρίζονταν στὴν ὑπαρξὴ σταθερῶν ἀξιολογικῶν κριτηρίων, σὲ ἐκεῖνον ποὺ εἶναι στὸ πνεῦμα μορφὴ ἢ ἀρχὴ ἢ ἰδέαν. Τὴν ὑπαρξὴν τους ἀρνήθηκε ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος καὶ βυθίστηκε κατ' ἀνάγκην στὸν ἄκρατον σχετικισμόν, στὸν μηδενισμόν κάποτε. Ἐκεῖνον ποὺ ὀνόμασε «λόγον» ὁ ἑλληνικὸς κόσμος, σὰ σύννοση ὄλων τούτων τῶν μορφῶν καὶ ἰδεῶν, κατακερματίστηκε σὲ ἀπειρα ἐρωτήματα, πολεμήθηκε σὰ φραγμὸς, καταλύθηκε, καὶ ἡ λατρεία, ἡ συνειδητῆ καὶ προμελετημένη μάλιστα λατρεία τοῦ «ἄλογου» πῆρε τὴν θέσιν του. Τοῦτο ὁμοίως σημαίνει μίαν νέα μορφὴν δουλείας: τὴν δουλείαν στίς ὑποσυνειδητὰς τάσεις, στὸ αἰσθητὸν, στὸ τυχαῖον ἴσως τὸ μοιραῖον, σὲ ὅ,τι καταλύει τὴν ἐλευθερίαν. Αὐτὴ ἢ φυγὴ ἔσπασε τίς ψυχὰς, τίς ἄφησε χωρὶς ἐρείσματα, τίς ὀρίμασε γιὰ τὴν δούλωσιν στὸ πρῶτον θεληματικὸν νεῦμα. Δὲν θὰ ἐβλέπαμε μίαν τέτοιαν στρατιὰν πνευματικῶν ἀνθρώπων νὰ ἀποδέχονται τὴν βίαν τοῦ κομμουνισμοῦ, ἂν δὲν εἶχε πρὶν μὲσα στὴν ψυχὴν τους καταλυθῆ ἡ δύναμη τῆς ἐλευθερίας—ὁ ἑλληνικὸς λόγος. Δὲν εἶναι τυχαῖον ποὺ ὁ κατακερματισμὸς τῶν ἀξιών, τῶν μορφῶν, στὴν σκέψιν καὶ στὴν τέχνην ὑπῆρξαν πρόλογος, τῆς διευθυνόμενης κομμουνιστικῆς τέχνης. Ἐπρεπε πρῶτον νὰ καταλυθῆ ἡ ἐσωτερικὴ ἐλευθερία, γιὰ νὰ καταλυθῆ ὕστερον καὶ ἡ πολιτικὴ, ἡ ἐξωτερικὴ ἐλευθερία.

.

Ἄς ἀφήσωμε τώρα τούτην τὴν λύσιν τὴν

ἀρνητική, πού καταστρέφει καί ἄς δοῦμε τίς λύσεις πού σώζουν. Σέ αὐτό τό σημεῖο εἰμαστε πιά ἕτοιμοι νά συναντηθοῦμε μέ τόν Αἴμ. Χουρμούζιο, πού διανύοντας ἄλλους δρόμους, καταλήγει στά συμπεράσματα πού θά μάς βροῦνε καί ἑμᾶς σύμφωνα. Εἶναι μάλιστα χαρακτηριστικό, ὅτι ἀπό ἄλλες μεταφυσικές προϋποθέσεις ξεκινώντας καί διά μέσου ἄλλων συνειρημῶν βαδίζοντας, καταλήγουμε στό ἴδιο τέρμα.

Γιά νά καταλήξουμε ἐκεῖ πιανόμαστε στερεά ἀπό ἕνα πρώτο εἶσιμα: τόν ἄνθρωπο. Τόν ἄνθρωπο προκισμένο μέ τό αἴτημα τῆς ἀτομικότητας, δηλαδή τῆς αὐτονομίας, δηλαδή τῆς ἐλευθερίας, τόν ἄνθρωπο πού δέν ξέρομε ἂν εἶναι ἐλεύθερος, ἀλλά πού μπορεί καί πρέπει νά εἶναι, τόν ἄνθρωπο, πού δέν ὑπηρετεῖ στήν ομάδα, ἀλλά πού εἶναι αὐτοσκοπός, τόν ἄνθρωπο, μέ μιὰ λέξη, πού εἶναι προσωπικότητα, ἀντίποδας τῆς ἀγάλης.

••

Τό κοινωνικό κλίμα τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ βρίσκεται στή δημοκρατία. Ἡ πίστη στήν ποιότητα τοῦ ἀνθρώπου δικαιολογεῖ τήν ὑπαρξη τῆς δημοκρατίας. Ὅταν ἡ ποιότητα αὐτή πέφτει, πέφτει μαζί καί ἡ ποιότητα τῆς δημοκρατίας καί γίνεται ὀχλοκρατία. Ἄλλά καί μόνο μέσα στό κλίμα τῆς δημοκρατίας ἀνεβαίνει ἡ ποιότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκεῖνοι πού ἐπιβάλλουν τή δημοκρατία γιά τήν ἐποχή πού οἱ ἄνθρωποι θά γίνουν ἄξιοι τῆς δημοκρατίας, δέν θά φτάσουν ποτέ στό τέρμα. Ἀκριβῶς τοῦτο εἶναι τοῦ δημοκρατικοῦ ἡ πίστη: ὅτι καί ἡ ἀτελής δημοκρατία εἶναι καλλίτερη ἀπό κάθε ἄλλο πολίτευμα.

Καί ἀκόμα στήν κρίσιμη ὥρα τοῦ πολέμου ἐναντίον τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου, ἡ ἔμμη στή δημοκρατία εἶναι ἡ ὀρθώτερη λύση. Οἱ προσωρινές, χάριν τοῦ πολέμου, παρεκκλίσεις ἀπό τή δημοκρατική ὀρθοδοξία, καί δυνατές εἶναι καί ἐπιτρεπτές, ὅταν γίνονται μέ καλή πίστη καί μέ δημοκρατική συνείδηση. Εἶναι ἄλλο ὅμως αὐτές οἱ συγκεκριμένες προσωρινές παρεκκλίσεις ἀπό τήν ἐπ' ἀόριστον ἀναβολή τῆς δημοκρατίας.

Ἡ δημοκρατία ἔχει τό μειονέκτημα ἀλλά καί τό πλεονέκτημα νά εἶναι τό πολίτευμα τῆς εἰρήνης. Γι' αὐτό εἶναι καί τό πολίτευμα πού ὀδηγεῖ στήν παγκόσμια ὀργάνωση τῆς εἰρήνης, στή συνεργασία τῶν κρατῶν. Γι' αὐτό μόνο ἀνάμεσα στά κράτη τοῦ δυτικοῦ κόσμου μπορεί νά εὐδοκιμήσῃ ἡ διεθνῆς συνεργασία, σέ κράτη πού ἔχουν ἀνοικτά τά μάτια τους καί ἀνοικτά τά σύνορά τους. Μόνο ἀνάμεσα σέ αὐτά μπορεί νά θεσπισθοῦν καί διεθνῆς κανόνες πού νά ἐπιβάλλουν τίς κοινωνικές μεταρρυθμίσεις πού θά βαθύνουν τήν οὐσία τῆς δημοκρατίας, ἀντικαθιστώντας τήν τυπική μέ τήν οὐσιαστική κοινωνική δικαιοσύνη.

Ἄλλά ὅλα αὐτά στηρίζονται στή βασική προϋπόθεση: στόν ἄνθρωπο, στήν προσωπικότητα. Ὅχι μόνο ἐλεύθερο ἀρνητικά πολίτη τῆς πολιτείας του καί τοῦ κόσμου, ἀλλά ἐσωτερικά, πνευματικά καί ἠθικά ἐλεύθερο τόν χρειάζεται ἡ ἱστορία. Τόν χρειάζεται ἀνυπόταχτο στή μάζα, στήν ποσότητα, κυβερνημένο ἀπό τίς ἀπόλυτες ἐκείνες ἀξίες στίς ὁποῖες ἀναλύεται ἡ μιὰ καί πρώτη ἀρχή, ἡ ἐλευθερία. Ἡ ἀλήθεια μέ τό λόγο καί ἡ δικαιοσύνη μέ τήν πράξη εἶναι οἱ δυνάμεις πού τόν διατηροῦν ἐλεύθερο καί στή σκέψη καί στήν κοινωνική του δραστηριότητα, εἶναι οἱ μέθοδοι τῆς αὐτόνομης ἐνέργειας, τῆς ἀτομικῆς ἐκλογῆς καί τῆς ἀτομικῆς ἀπόφασης, ἐναντίον κάθε ἐπηρεασμοῦ τοῦ περιβάλλοντος ἢ τοῦ συρμοῦ ἢ καί τοῦ πάθους.

Μιὰ τέτοια διάπλαση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι φυσικά ἀντίθετη πρὸς κάθε τυφλή ὑποταγή τοῦ ἀτόμου στό σύνολο, ὅποιο καί νάναί. Εἶναι ὅμως σύμφυτη μέ τή δημοκρατική ἐξισορρόπηση ἀτόμου καί ὀλότητας. Εἶναι ἀντίθετη ἐπίσης πρὸς κάθε φυγή τοῦ ἀτόμου πρῶτα ἀπό τή λογική πρὸς τό ἄλογο, ὕστερα ἀπό τή θετική ἀντιμετώπιση τῶν ἀξιών τοῦ πολιτισμοῦ καί τῆς ἱστορίας πρὸς τήν ἀκατάληκτη ἀμφιβολία καί τό σκεπτικισμό. Εἶναι ἀκόμη ἀντίθετη πρὸς τή φυγή ἀπό τήν κοινωνική πράξη, ἀντίθετη πρὸς τήν ἐγκατάλειψη τῆς δουλωμένης μάζας ἀπό τό ἐλευθερωμένο ἄτομο. πού γιά νά διασώσῃ τήν ἐλευθερία του, καταφεύγει ἔξω ἀπό τήν κοινωνική ζωή. Εἶναι ἀντίθετη σέ αὐτά, γιατί ἀκριβῶς τό ἄτομο τό ἐλεύθερο, δέν εἶναι μόνο ἀρνητικά ἐλεύθερο. Εἶναι δημιουργός ἐλευθερίας καί ἔργο του εἶναι ὄχι μόνο νά διατηρῇ τόν ἑαυτό του ἐλεύθερο, ἀλλά νά δίνει ἐλευθερία στοὺς συνανθρώπους μέ τή σκέψη καί μέ τήν πράξη καί μέ τήν αἴσθηση, ὅπως καλύτερα μπορεί.

Ὅχι δοῦλος, ἀλλά ἐλευθερωτής τῆς μάζας πρέπει νά εἶναι ὁ πνευματικός ἄνθρωπος. Σέ αὐτόν ἀνήκει ἡ ἠγεσία τῆς ἀνθρωπότητας στήν ὥρα πού διακυβεύεται ἡ ἐλευθερία καί οἱ ἀπόλυτες ἐκείνες ἀξίες πού δέν εἶναι παρά «τρόποι» τῆς ἐλευθερίας.

Δέν εἶναι μόνο στήν ἰδανική πολιτεία πού πρέπει νά κυβερνοῦν οἱ «βασιλικοὶ ἄνδρες»· ἀκριβῶς στήν πραγματική, τήν παρεφθαρμένη πολιτεία καλοῦνται οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι νά γίνουν «οἱ βασιλικοὶ ἄνδρες», καί νά ἀναλάβουν τήν εὐθύνη τῆς ἱστορικῆς ζωῆς. Αὐτοὶ καλοῦνται νά χαράξουν, ὄχι τοὺς ἰδεατοὺς νόμους τῆς ἰδεατικῆς κοινωνίας, ἀλλά τό διαλλακτικό μέτρο, τή χρυσή μεσότητα ἀνάμεσα σέ ἀτομισμὸ καί ὀμαδισμό, σέ μοναξιά καί σέ πολιτική δράση, σέ πολιτική ἐλευθερία καί σέ πολιτική τάξη, σέ ἐθνική αὐτοτέλεια καί σέ διεθνή ἀλληλεξάρτηση. Αὐτοὶ καλοῦνται, ἀνάμεσα ἀπό ὅλα αὐτά τά διλήμματα νά διασώσουν τόν πρωταρχικόν ὄρο τῆς πολιτισμένης ζωῆς.

τὸ ἐλεύθερο πνεῦμα, τὴν αὐτόνομη βούληση, τὴν προσωπικότητα.

Τὸ μέγα τοῦτο ἄθλημα μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ ἀρχίσῃ στὴ Δύση, γιατί ἐκεῖ μόνο διασώθηκε ἡ πρώτη ὕλη, ἔστω καὶ σκόρπια καὶ ἄορφη, γιὰ ἓνα τέτοιο σκοπὸ. Ἀπὸ τὴ Δύση ἀργότερα θὰ μεταδοθῇ τὸ καλὸ μήνυμα πρὸς τὴν Ἀνατολή. Τῆς Δύσης προμαχῶνας εἶναι ἡ δυτικὴ Εὐρώπη. Ἐκεῖ θὰ λάβει χώραν τὸ ξεκίνημα γιὰ τὴν ἀνακατάκτηση τοῦ κόσμου ἀπὸ τὸ οὐμανιστικὸ πνεῦμα, τὸ πνεῦμα ποῦ ἡ Ἀθήνα, ἡ Ρώμη, ἡ Ἱερουσαλήμ, ἡ Φλωρεντία καὶ τὸ Παρίσι οἰκοδόμησαν μέσα σὲ τριάντα αἰῶνες, χάρισμα τῶν ἀνθρώπων.

* *

Ὁ Αἰμίλιος Χουρμούζιος διατυπώνει μὲ δικά του λόγια, αὐτὲς ἀπάνω κάτω, τίς λύσεις γιὰ τὴ σημερινὴ δοκιμασία τοῦ πνεύματος. Αὐτὲς οἱ λύσεις εἶναι καὶ οἱ δικές μου. Συνεπαρμένοι ἀπὸ τὰ ἐπίκαιρα οἱ Ἕλληνες διανοούμενοι δὲν στοχάστηκαν, μὲ τὴν ὀφειλόμενη ἐπιμονή, τὸ πρόβλημα τοῦτο τοῦ καιροῦ μας, ποῦ ἐπικαλύπτει ὅλα τὰ ἄλλα, γιατί ὅλα τὰ ἄλλα ἀπορρέουν ἀπὸ αὐτὸ καὶ καταλήγουν πάλι σὲ αὐτό. Ἀποτελεῖ λοιπὸν μιὰ πολὺ τιμητικὴ διάκριση γιὰ τὸν Αἰμ. Χουρμούζιο, ποῦ πρῶτος πῆρε στὰ χέρια του τοῦτο τὸ πρόβλημα καὶ τὸ πρόβαλε στὸ ἑλληνικὸ κοινόν. Γιὰ νὰ εἶμαι μάλιστα πιὸ ἀκριβολόγος, ὁ Αἰμ. Χουρμούζιος πρόβαλε πρῶτος τὸ θέμα στὸ ὀρθόν, στὸ ὕψιλό του ἐπίπεδο, γιατί τὸ ἴδιο φαινομενικὰ θέμα διασύρεται κάθε μέρα στὸν τύπο καὶ στὸ καφενεῖο Ἀλλὰ ἀκριβῶς τὸ ἐπίπεδο τῆς τοποθέτησής του εἶναι ἡ οὐσία του. Μόνον στὸ ἐπίπεδο αὐτὸ τὸ ἀληθινὸ φανερῶνεται καὶ ἡ εὐθύνη τοῦ πνευματικῶ ἀνθρώπου ἀπέναντι τοῦ προβλήματος. Μόνον ἐκεῖ τὸ πρόβλημα παύει νὰ εἶναι ἓνα τοπικὸ ἢ ἓνα ἐπίκαιρον πρακτικὸ πολιτικὸ θέμα καὶ παίρνει ὅλη τὴν πλατωσιὰ ποῦ τοῦ ἀνήκει. Καὶ μόνον ἐκεῖ ποῦ νὰ εἶναι ἀπλή θέα γιὰ τὸν πνευματικὸ ἄνθρωπο καὶ γίνεται ἀγωγή καὶ δοκιμασία καὶ πηγὴ δράσης καὶ θυσίας. Ὁ Αἰμίλιος Χουρμού-

ζιος δὲν τοποθέτησε μόνον τὸ πρόβλημα σωστά, ἀλλὰ διότι τὸ τοποθέτησε σωστά, τὸ πόνεσε. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ βιβλίον του δὲν εἶναι μὴ οὐ μιά θεωρητικὴ ἔκφραση στοχασμῶν, ἀλλὰ καὶ μιὰ ἠθικὴ πράξη, ἐν κήρυγμα γιὰ ἐκείνους ποῦ μποροῦν νὰ τὸ καταλάβουν καὶ προπαντὸς νὰ τὸ αἰθανθοῦν σὰ δικό τους. Ἔτσι μὲ τὴ «Δοκιμασία τοῦ Πνεύματος» ἐπανορθώνεται ἡ ἀργοπορία τῶν ἑλλήνων διανοουμένων στὴν εὐρύτερη ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος αὐτοῦ, ποῦ ταραξεί τὴ διανόηση τῆς βασιανομένης Εὐρώπης καὶ προστίθεται ἔτσι καὶ μιὰ ἔγκυρη καὶ υπεύθυνη ἑλληνικὴ φωνὴ στίς φωνές τῶσων ἄλλων «εὐρωπαϊῶν». Εἶναι ἀληθινὰ παρήγορο πῶς ὁ τόπος μας διαθέτει τόσο πλατεῖα πνευματικὰ περιθώρια, μέσα στὸ σάλιο τοῦ πολέμου, γιὰ μιὰν ἐπόπτευση ὕψηλὴ καὶ ψυχραίμη τοῦ βασικοῦ προβλήματος ποῦ συγκλονίζει σήμερα τὸν πολιτισμένον κόσμον καὶ δίνει πανανθρώπινον νόημα καὶ στὸ δικὸ μας ἔθνικόν ἀγῶνα. Εἶναι τοῦτο δεῖγμα πνευματικῆς ἀλκῆς καὶ πνευματικῆς ἐλευθερίας καὶ δικαιώνει τὴν πίστη ἐκείνων ποῦ κηρύττουν πῶς ἡ Ἑλλάδα ἀνήκει στὴ Δύση μὲ τὸ πνεῦμα τῆς καὶ μὲ τὴν πολιτικὴ τῆς δραστηριότητα.

Πάντα πιστευα πῶς ἀληθινὰ ἐπίκαιρον εἶναι μονάχα τὸ αἰώνιον. Γιατί μόνον ὅταν τὸ ἐπίκαιρον ἀνάγεται σὲ κάτι αἰώνιον, ἀξίζει νὰ τὸ προσέχη. Αὐτὸ ἔκανε ὁ Χουρμούζιος καὶ γι' αὐτὸ τὸ ἔργο του καταξιώνει τίς καιρικὲς ἀγωγίες μας, ἐντάσσοντάς τις μέσα στὴν ἀλυσίδα τῶν πεπρωμένων τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν ξέρω ἂν τὸ βιβλίον του θὰ διαβασθῇ ἀπὸ πολλοὺς. Σὲ πολλοὺς πάντως δὲν ἀπευθύνεται. Ἄν ὅμως ξυπνήσῃ μερικὲς συνειδήσεις, ἂν ξαναφέρει μερικὲς στὴν αἰωνία τάξη τοῦ πνεύματος, ἂν τίς μεταβάλλει σὲ υπεύθυνους ἡγέτες στὴ μάχη γιὰ τὴ διάσωση τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ποιότητος τοῦ ἀνθρώπου, γιὰ τὴ διάσωση τοῦ ἴδιου τοῦ πνεύματος, θὰ ἔχει ἀσφαλῶς ἐκπληρώση τὸν ὕψιλό προσορισμό του στὴν ἀκραία τούτη ἑπαλξὴ τῆς γῆρας Εὐρώπης, τὴν μαρτυρικὴν Ἑλλάδα.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΑΤΣΟΣ

